

Суфіксальні утворення виступають як синоніми до кореневих слів, виражаючи при цьому, по-перше, відтінок якості та інтенсивності, по-друге, відтінок зневажливості. Так, словотвірні синоніми **Klatsch – Klatscherei** ("мазюкання") є прикладом відтінку якості, а синоніми **Liebe – Liebelei** виражають відтінок презирства ("не любов, але флірт"). В деяких афіксальних утвореннях особливо відчувається експресивно-емоційне забарвлення, яке не змінює змісту, а накладається на зміст, виражає відношення до денотату, тобто є співзначенням у структурі слова. Так, іменники **Bettel – Bettelei** є синонімами в більшості своїх значень:

- "жебраківання, старцювання";
- "дрібниця".

Для вираження тривалої дії, яка безперервно повторюється на базі слова **Bettel**, випливає ще один іменник **Gebettel** зі значенням "жебраківання як канючення", який вживається у просторічному стилі. **Gebettel** характеризується однозначністю через своє пізнє виникнення і через свою префіксально-суфіксальну структуру. Ряд однокореневих слів **Bettel – Bettelei – Gebettel** проявляє синонімічність у спільному значенні "жебраківання", а ці однокореневі похідні диференціюються морфологічною структурою, стилістичним і функціональним забарвленням.

Отже, синонімічні відношення між однокореновими структурами можуть встановлюватися за різними процесами, які відбуваються на лексичному та словотвірному рівнях. На лексичному рівні словотвірні синоніми виникають в результаті процесів, пов'язаних з лексичним значенням, яке модифікується під впливом словотвірних факторів і створює умови для синонімічних відношень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережан С.Г. Совпадение отдельных элементов смысловой структуры слов как основа синонимичности // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1976. – Т. 26. – Вып. 3. – С. 254–264.
2. Васильев Л.М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии // Лексическая синонимия. – М.: Наука, 1967. – С. 16–25.
3. Виноградова Р.И. Словообразовательные синонимы с неотделяемыми префиксами в некоторых семантических разрядах deverбиальных и десубстантивных глаголов в современном немецком языке // Вопросы анализа спецтекста. – Уфа, 1975. – Вып. 3. – С. 3–22.
4. Евгеньева А.А. О некоторых особенностях лексической синонимии русского языка // Лексическая синонимия. – М.: Наука, 1967. – С. 53–73.
5. Звегинцев В.А. Замечания о лексической синонимии // Вопросы теории и истории языка. – Л., 1963. – С. 127–142.
6. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 147 с.
7. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. – М.: Наука, 1977. – С. 32–49.

Людмила Крайняк

ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВ СЛОВОСКЛАДАННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на прикладі категорії "імперативних" композитів)

Лінгвістична думка володіє великим доробком щодо теорії словоскладання як особливого і надзвичайно продуктивного процесу утворення нових слів у сучасній англійській мові. Але, безперечно, існує безмежна кількість проблем, які не були яскраво висвітлені та певним чином описані в науковій літературі. Нагальна потреба у глибшому дослідженні питань словоскладання виникає з вимогами часу, з невпинним ростом інформаційного потоку в суспільстві. Загалом складне слово у його різноманітній інтерпретації привертало і продовжує привертати увагу дослідників. На даний час простежуються такі основні тенденційні напрямки у теорії композитології, як:

- Семантико-орієнтований (лексикологічний), у центрі якого складне слово як лексико-семантичний феномен, тобто не допускаються синтаксичні зв'язки між компонентами складного слова (Ахманова О.С., Смирницький А.І., Мешков О.Д.).

• Синтактико-орієнтований (синтаксичний), тобто береться до уваги той факт, що значення складного слова виводиться з синтаксичного аналізу відносин між його компонентами, а предметне значення слова відходить на задній план (Адмоні В.Г., Арутюнова Н.Д., Степанова М.Д.).

• Функціонально-орієнтований (комунікативний), запропонований у 1989 році Омельченко Л.Ф., тобто напрямок у вивченні композитних лексем крізь призму системного структурно-семантичного і стилістичного аспектів, які мають за мету широке використання композитів у живому розмовному мовленні [1, 4].

Власне теорія словоскладання знаходиться на перетині багатьох лінгвістичних дисциплін, адже пізнання законів розвитку і функціонування мови неможливе без пізнання законів руху думки. Наступність, за допомогою якої будується зв'язок одиниць, є одним із конкретних проявів загальної діалектики. У галузі словотворення розвиток кожної складної одиниці передбачає не повну заміну, а часткове повернення до вже відомого. При цьому відбувається не "виймання" старого з його особистого лексико-семантичного мікроконтексту та його механічне включення у структуру якісно нової реалії, а відбувається органічна асиміляція особливостей попереднього з якісно новими характеристиками наступного.

Новий ракурс у дослідженні питань теорії композитології, що передбачає, передусім, усвідомлення конститутивних ознак складного слова, визначення сутності цієї філологічної категорії, обумовлює база когнітивної лінгвістики, що стала актуальним напрямком мовних досліджень останніх десятиліть на стику теорії пізнання і теорії номінації. Оскільки для розуміння суті того чи іншого явища важливо знати, як воно виникло, на зміну чому прийшло, чим відрізняються його ранні етапи від наступних, то, звичайно, не припиняється, а, навпаки, загострюється пошук відповідей на особливі питання походження світу, культурних навичок, соціального устрою – докорінні питання будь-якого світосприйняття. До сфери життєвих проблем когнітивної лінгвістики відносяться "ментальні" основи розуміння і продукування мовлення з точки зору того, як структури мовного знання представлені ("репрезентовані") і приймають участь у переробці інформації. Існує твердження, що фрагмент об'єктивного світу не безпосередньо переходить у світ думок, а думка – у мову, а відбувається процес певної переробки інформації, власне когнітивної, який полягає у тому, що фрагмент світу існує як певна діяльність щодо побудови ментальних моделей чи концептів у діапазоні заданого мовленнєвого простору. Таким чином, існує об'єктивний світ, існує його проєкція у людському мисленні та існують певні засоби мови для відображення змісту мислення.

Наше завдання – розкрити і чітко з'ясувати процес утворення і виникнення складних лексем на прикладі маловивченої моделі так званих "імперативних" композитів у сучасній англійській мові, що представлені дистрибутивною формулою $V(\text{imp}) + \text{об'єктний (обставинний) член}$. Важливо усвідомити, чи будемо ми, перш за все, загальний каркас моделі складного "імперативного" слова, потім заповнюючи його відповідним лексичним матеріалом, чи як відбувається цей процес? Методична база дозволяє провести дослідження когнітивних основ організації віддієслівних композитів з уточненням складу і зв'язків між компонентами (основами) складного слова, семантико-тематичну класифікацію одиниць даного лексичного пласта, з'ясувати когнітивні аспекти семантики "імперативних" композитів і шляхи їх утворення.

Виходячи з потреб акту комунікації і через можливості лінгвокогнітивного механізму людини, а також з урахуванням своїх функціональних характеристик, повнозначні мовні одиниці можуть розташовуватись певним чином. Потім такі позиції закріплюються у свідомості людини, а нові мовні одиниці набувають відповідних семіотичних, синтаксичних, морфологічних, семантичних характеристик [2, 291]. Те, що "імперативні" композити є одиницями вторинного утворення, впливає з самої природи явища: щоб щось скласти разом і вкласти в нього конденсовану, емну інформацію, потрібно це "щось" мати початково. Власне семантична конденсація полягає у семантичному насиченні, згущенні семантики. Відбувається зменшення обсягу мовного вираження при збереженні обсягу референтного змісту. Очевидно, в даному випадку діє тенденція до вираження будь-якої думки, якою б складною вона не була, у межах одного слова, яке, на думку носіїв мови (інформантів), володіє більшими змістовними й експресивними можливостями, ніж словосполучення [3, 28]. Отже, виникнення композитів є не

специфічним процесом, який обумовлений широким розповсюдженням словоскладання в англійській мові, а одним із проявів загального процесу семантичної конденсації лексики, що протікає в багатьох мовах.

Суть "імперативних" складних лексем є композиційно-комплексною. Складне слово – не точка у просторі, воно живе у вигляді розчленованої одиниці. Це, власне, штучна одиниця, яка сама по собі є конструктом, моделлю, певним аналогом. Таким чином, існує в нашій свідомості правило, а знання правил спонукає до створення у ментальному лексиконі аналогій. Кожна складна лексична одиниця є зразком для відтворення і повторення, зразком для аналогій. У концептуальній картині світу складні концепти моделюють у вигляді матричних моделей об'ємні події. Як зазначає Рогач Т.М., йдеться про багатовимірну комбінаторику простих понятійних сутностей, що входять до складу складних концептуальних моделей [4, 7]. Когнітивний аспект значення таких комплексів пов'язаний із здатністю останніх функціонувати як засобів вираження фрагментів значення – когнітивних структур, тобто сукупності об'єктів пізнання, які позначені в мові словами, і зв'язків, способом вираження яких виступають різноманітні мовні засоби [2, 295]. Власне процедура осмислення значення композита полягає у тому, що ми з'ясуємо, перш за все, фреймову структуру "імперативних" композитів, які представляють собою не просту "збірку" значень елементів в одному номінативному значенні, а нове переосмислене лексикалізоване значення. Пакети знань, що дозволяють нам описувати цей типовий об'єкт у сценарії спеціальних функціональних сфер, доводить життєздатність і активність цього фрейма. Фрейм "імперативні" композити – це певна контурна схема, що містить ядро ономаціологічного базису, котре є, власне, і ядром всієї фреймової структури, тим вирізняючим типовим моментом, що оформляє, будучи біля себе цілий пласт у лексичній системі мови, виражений першим вербальним компонентом структури, який у трансформах може відповідати:

- інфінітиву дієслова;
- особовій формі дієслова;
- субстантивованому інфінітиву відповідного дієслова;
- подвійній морфемній інтерпретації (V+N чи V+V) у словах типу: *crybaby, wash-house, drawbridge*;
- мати яскраво виражений дієслівний характер: *make-do, make-believe, singsong*.

Імперативність можна простежити у словах-зближеннях, які виникли із словосполучень або речень у формі наказового способу внаслідок злиття їх в одне слово з одночасною субстантивацією. Ця імперативність стерлась новою семантикою та цільнооформленністю: *Don't forget me (He забудь мене) forget-me-not незабудка*).

Фрейм також містить ономаціологічну ознаку, яка представлена об'єктним, обставинним членом структури. Застосування принципів ономаціологічного аналізу, вивчення дериваційної історії ономаціологічного базису й ознаки певним чином забезпечує з'ясування вихідної одиниці як джерела мотивації, що підтвердить наші висновки щодо належності всіх членів прототипової категорії "імперативних" композитів до складних слів, а не до словосполучень. Адже пізнання і читання значень такого типу складних лексем пов'язане з морфологічною структурою композита, з семантичною схемою його організації, де порядок компонентів значущий [5, 18]. Концепт "імперативні" складні лексеми формується прототиповою моделлю основного значення всієї категорії, що слугує базою для генерування інших членів категорії. Глобальність знаку та його семантична цілісність доводить те, що "імперативні" композити складаються з мілкіших одиниць і передають своє значення через ті знаки і відносини між ними, що, власне, й утворюють саму одиницю. А в чарівній тканині композитів закладена узагальнена робота думки – аналіз, ідентифікація, класифікація, аналогізація, особливе уявлення про світ як щось цілісне та комплексне. В семантичній структурі таких утворень знаходять своє відображення певні когнітивні структури, що виникають на основі пізнавальних зв'язків між частиною і цілим, предметом та його ознакою, діючим предметом і його функцією, зв'язків, в основі яких лежить кількість і якість [2, 295].

Новий підхід до явищ категоризації, до поняття як до структури, що вказує на те, які елементи поняття є прототипами, зумовив прототиповий підхід (теорія прототипів), тобто той

вид концептуального аналізу, що пов'язаний зі способами збереження інформації. Можна виділити три різних концепції у теорії прототипів, а саме:

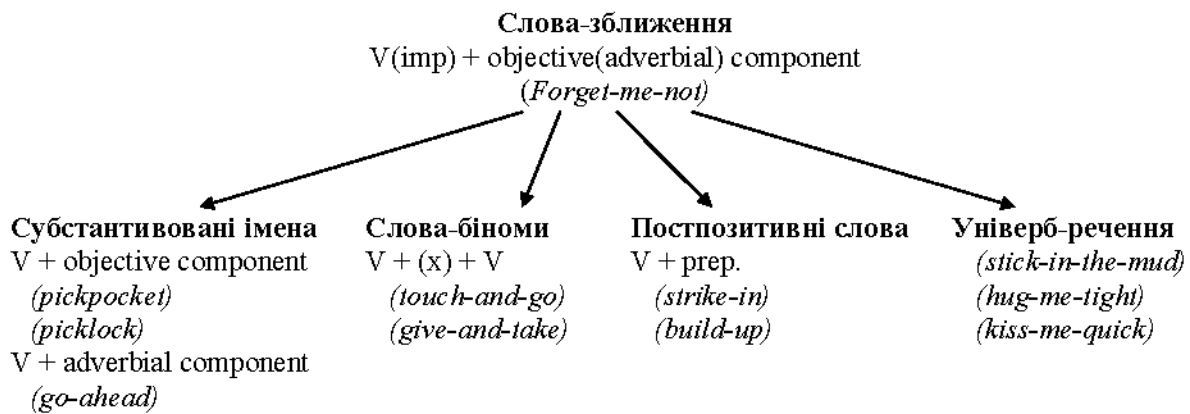
1. Власне семантика прототипів Е. Рош, яка базується на психологічному та антропологічному підходах. За основу береться те, що найкращий зразок утворює ядерну зону прототипової категорії, а прототипові члени категорії належать до базового рівня (центрального рівня гіпо-гіперонімічної організації понять). До категоріального ядра приєднуються інші члени категорії.

2. Семантика стереотипів Х. Патнама.

3. Концепція фамільної (сімейної) подібності Л. Віттгенштейна, яка пов'язана з положенням про розмитість кордонів, недискретністю, неперервністью і випадковістю у визначенні речей та їх найменуванні.

Таким чином, ми вважаємо, що прототип – це одиниця, що найбільшою мірою проявляє якості, спільні з іншими одиницями групи, і реалізує їх у найбільш чистому вигляді і найповніше.

Оскільки категорія "імперативних" композитів представлена різноманітними функціональними моделями-зразками, то ядерним членом (прототипом), який характеризується централізмом, а також володіє максимальною кількістю ознак, спільних з іншими членами категорії, будемо вважати модель V(imp) + об'єктивний (обставинний) член, тобто так звані слова-зближення, які максимально віддалені від елементів інших категорій, але максимально наближені до елементів своєї сукупності, що графічно можна зобразити таким чином:

Ми бачимо, що до категоріального ядра наближені інші члени категорії. Власне, структура слів типу *pickpocket* меншою мірою "імперативні" композити, ніж слова типу *forget-me-not*, а V + (x) + V (*touch-and-go*) у більшій мірі "імперативний" композит, ніж V + N, V + D через проблематичність статусу першого дієслівного компонента структури. Але, як справедливо зауважує Р.С. Розенберг, підставою для об'єднання іменників досліджуваного типу (*look-out*, *make-up*), утворених від дієслівно-обставинних сполучень, із складними словами типу *holdfast*, *forget-me-not* послуговує той факт, що ці складні слова також утворені на основі дієслівних сполучень [6, 11]. Отже, ми можемо уявити собі категорію загалом на основі знання її окремих членів, які є або ідеалами, або їх протилежністю [7, 35]. Поняття "імперативний" композит – це складна модель, у якій всі часткові базові моделі об'єднуються, утворюючи кластер. Але перенасичене інформацією суспільство, складність понять сучасного світу дають поштовх до все більшого роз'єднання цих членів категорії, що призводить до того, що використання типових членів категорії має відносно автоматичний характер.

Таким чином, члени категорії віддієслівних композитів це:

- багатфункціональні узуальні або оказіональні одиниці номінації;
- різновиди деривата, утвореного за стандартною моделлю, за аналогією, шляхом номіналізації, шляхом субстантивзації, шляхом "згущення" (семантичної конденсації) синтаксичного словосполучення. Як членам прототипової категорії їм притаманні інтегруючі та диференційні фактори, що є наслідком дії закону єдності взаємодіючих протилежностей, адже структурно-складний дериват представляє собою загадковий сплав лексичного, граматичного, синтаксичного та прагматичного інгредієнтів [1, 18]. Процес словотворення членів категорії

"імперативних" композитів полягає у відокремленні синтаксичних комплексів у складне слово, а також у перетворенні їх у результаті процесу субстантивзації та ад'єктивзації у складні іменники та прикметники. Необхідно також зазначити, що на основі семантичного критерію до складних слів ми відносимо синтаксичні послідовності ізольованих повнослівних основ, які є дезигнаціями одного об'єкту, тобто співвідносяться з одним денотатом. Семантичний "зсув" у сторону семантичного синтезу – одна з необхідних умов утворення складної "імперативної" лексеми. Це – фактор, що викликає "ізоляцію", відокремлення слова, що дає поштовх до виходу з парадигматичної системи синтаксичних одиниць, у результаті чого втрачаються якості останніх і складне слово набуває статусу слова-лексеми як одиниці лексичної системи мови [8, 125]. Отже, ми можемо констатувати, що категорія так званих "імперативних" композитів в англійській мові у широкому значенні ("парасольковий" ("umbrella") термін), поєднує у своєму складі певну кількість моделей, що формуються біля першого дієслівного компонента усіх функціональних структур. Це можна простежити на діаграмі, яка запропонована нижче.

Основними критеріями, що слугують базою для виділення категорії "імперативних" композитів в англійській мові, є:

1. Семантична цілісність складного "імперативного" слова як окремої одиниці номінації.
2. Граматичне цілюформлення, тобто відсутність у компонентів складного "імперативного" слова морфологічних категорій, що притаманні їм як окремим самостійним одиницям номінації: *forget-me-not* (pl. *forget-me-nots*)

touch-me-not-ishness

3. Попередній яскраво виражений синтаксичний зв'язок втрачений.
4. Графічне цілюоформлення "імперативних" номінативів, тобто написання через дефіс або разом: *touch-and-go; picklock, try-to-do-what-you-want*.
5. Складне "імперативне" слово з точки зору морфологічної цілісності може бути:
 - Складним іменником: *pickpocket* (зłodий), *go-ahead* (підприємець).
 - Складним прикметником: *make-believe* (уявний), *blow-by-blow* (детальний).
 - Словореченням (універб-реченням, атрибутивним оказіональним складним словом): *stick-in-the-mud, hug-me-tight*.
6. "Імперативні" композити беруть активну участь у подальшому дериваційному процесі, тобто є надзвичайно продуктивними моделями в англійській мові:

make-believe + er = make-believer
do-it-yourself + er + ism = do-it-yourselferism

7. Вивчення сем основи "імперативних" складних слів дає можливість простежити такі типи композиції:

- Семантична (екзоцентрична) композиція: "імперативні" імена, "композитоїди" (оказіональні голофрастичні комплекси, що функціонально тяжіють до складних слів);
- Синтаксична композиція: "імперативні" слова-біноми, парасинтетичні (складно-суфіксальні) одиниці.

Таким чином, "імперативні" композити – це поліфункціональні узуальні (закріплені в лінгвістичних джерелах) або оказіональні одиниці прямої чи непрямої номінації, різновиди деривата, утвореного за стандартною моделлю-зразком V + об'єктний (обставинний) член, за аналогією, а також шляхом номіналізації та семантичної конденсації синтаксичного словосполучення, які з морфологічної точки зору можуть бути складними іменниками, складними прикметниками та універб-реченнями.

Дослідження цього пласта у лексичній системі англійської мови дозволить нам вирішити важливе завдання щодо з'ясування засобів, які забезпечують моделювання вторинних одиниць номінації зі статусом композита чи парасинтетичного утворення, уточнити і поглибити наші уявлення про механізм номінативної діяльності в галузі словоскладання і парасинтезу, тим самим проливши світло на ряд найменш вивчених проблем теорії номінації у функціональній композитології, їх динамічний та ономасіологічний аспекти [1, 18]. Продуктивна функціональність "імперативних" композитів доводить їх значний когнітивний потенціал, який проявляється у міграційних процесах цього прошарку лексики, її "входження" практично в різні сфери життя, у різножанрову наукову комунікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Омельченко Л.Ф. Английская композита: структура и семантика: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Киев, 1989.
2. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – Киев, 1998.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989.
4. Рогач Т.М. Референциально-прагматический аспект местоименных наречий в текстах разных функциональных стилей современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1993.
5. Дюжикова Е.А. Метафора в словосложении. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1990.
6. Розенберг Р.С. Сложные существительные, образованные от глагольно-наречных сочетаний, в современном английском языке (типа look-out, make-up): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1962.
7. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 12–52.
8. Мороховская Э.Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. – К.: Вища школа, 1975.